

בדין צורת אדם בעולם החדש

א

מעשה שהיה בניו אורלינס בשנת תר"כ לפ"ק, כשרצה הקהילה היהודית בעיר הזאת לזכור הנדיב יהודה טורא שמת לפני כמה שנים. המנהיגים בניו אורלינס החליטו לבנות אנדרטה בדמותו של טורא. הרבה בארצות הברית מחו על זה, וטענו שאנדרטה בדמותו של גבר אסור משום פרצוף אדם, שהוא כידוע אחד מאיסורי עבודה זרה. לכן, ראשי הקהילת בניו אורלינס שלחו את השאלה לרבני אירופה. תשובותיהם, כולם לאסור האנדרטה, נדפסו בעתוני ארצות הברית. רוב הפוסקים הביאו דברי המחבר ביו"ד (קמא:ד) ש"אסור לצייר צורות שבמדור שכינה, כגון ד' פנים בהדי הדדי, וכן צורות שרפים ואופנים ומלאכי השרת, וכן צורת אדם לבדו". אכן, הביאו עוד סברות להחמיר. לדוגמה, הרב שמשון רפאל הירש סבר שזה וודאי אסור, והביא דברי הש"ך בחו"מ (לו:לח) "רבמנהג הוי לא ראינו ראייה". וכן, הרב נתן אדלר, הרב הראשי של בריטניה, סבר שאנדרטאות "לא ידוע למנהג יהודי העתיק". ובמקום זה, הוא הציע לתת צדקה וכיוצה בזה.

אולם, ד"ר יונה באנדי, שהוא מן החכמים הקדמונים בניו יורק בימים ההם, הדפיס שלושה מאמרים ארוכים (בי"שורון) של יוסף קאבאק, חלקים ה', ו', וח"י) על הענין של פרצוף אדם, והשיג על המחמירים כדי להראות שאנדרטה בדמות גבר מותר מן התורה. באנדי טען שהתלמוד והראשונים אוסרים פרצוף אדם רק אם יש בו חשש עבודה זרה. אמנם, באירופה מצינו הרבה אנדרטאות שהקימו הנוצרים בדמות של אפיפיורים ואלוהם, ומסתבר שיש צד להחמיר באלו. אבל, בעולם החדש, רוב האנדרטאות הם בדמות נשיאי ארצות הברית ומנהיגים אחרים שאינם קשורים לנצרות או לכל דת אחרת, ואזי אין להם חשש עבודה זרה. והא נראה, ראוי לחזור ולעיין במקורות הראשונים לבאר ולעמוד על כמה חידושים בענין זה.

ב

המקור הראשון לנ"ד נמצא בעבודה זרה (מג:). דרשו חז"ל שהאיסור באופן כללי של עשיית פרצופות נובע מן הפסוק (שמות כ: יט), "לא תעשון אתי". וז"ל הגמרא, "כל הפרצופות מותרין, חוץ מפרצוף אדם. אמר רב יהודה בריה דרב יהושע, מפרקיה דרבי יהושע שמייע לי: 'לא תעשון אתי'—לא תעשון אותי, אבל שאר שמשין שרי". ועיין שם במסקנת הסוגיא, שבאמת, הגמרא אוסרת מדורי העליון—"כגון אופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת"—וגם מדורי התחתון—"כחמה ולבנה כוכבים ומזלות". ופרצוף אדם נכלל במדורי העליון.

ברם, סברו התוס' (יומא נד. ד"ה 'כרובים') שיש שני דינים נפרדים בסוגיא הנ"ל, ויש להם דרשות ייחודיות. א. יש איסור לעשות פרצופות של מדורי התחתון, והוא מן התורה משום הנ"ל, "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זה לא תעשו לכם", ודרשו חז"ל: "לא תעשון אתי—לא תעשון אותי". האיסור חל רק על העשייה ולא על השהיית הפרצופות. לפיכך, יש לומר שמותר מן התורה לשכור נכרי לעשות פרצוף. אולם, פסקו דמדרבנן אסור לשהות במקום חשדא. ב. חידשו התוס' שיש עוד דרשה למדורי העליון, "משום דכתיב לא תעשון לא תעשון תרי זימני"—"לא תעשון אתי ו'לא תעשו לכם'. בנוגע למדור העליון, יש איסור נפרד מאיסורי עבודה זרה, והוא ש"לא תעשון אתי שמשין שאתי". במילים אחרות, האיסור הוא שלא לחקות דוגמה, כביכול, של הקב"ה. וכן סבר המהר"ם מרוטנבורג שהובא בפירושו להר"ן (ע"ז יט. בדפי הרי"ף).

ויש כמה נפקא מינות להלכה לפי התוס': א. יש איסור מיוחד להקים אנדרטה של מדורי העליון, ד"שמשין שבמדור העליון כגון חיות שרפים ואופנים ומלאכי השרת אסור אפילו היכא דאחרים עשו לו ואפילו ליכא חשדא וכו'". ב. ובכן, הקילו התוס' שבצורות אדם "שצובעים בסדינים בצבעים" מותרים משום שאינם כל כך כמו 'שמשין שאתי', וכדברי התוס', "שאיין להם פרצוף שלם אלא חצי פרצוף". וכן להפך, צורות של מדורי התחתון שלא נראים בדיוק כדמות השמשין שברקיע, אסורים מפני שעדיין לא פקעו חשדא של עבודה זרה. וכן פסק הרא"ש (ע"ז ג:ה) שצורת אדם אסור "דוקא

בגולם שלם אבל צורת הראש בלא גוף שלם מותר ולא תעשון אותי דרשינן".

ג

כנראה, כל חכמי אשכנז היו בדעת אחד בהגדרת עשיית פרצוף אדם. אולם, יש להקשות איך פסקו בעלי התוס' בהשתיית פרצוף שלם בדמות אדם. מה שכתבו התוס' (ע"ז מג: ד"ה 'והא ר"י') לא כל כך ברור. אבל משמע מדברי הרא"ש שפרצוף אדם שנעשה על ידי אחרים אסור לשהות מדרבנן משום חשד לעבודה זרה. לפיכך, אף על פי שמן התורה עשיית פרצוף אדם אסור משום שהוא דומה לדמות הקב"ה ולא משום עבודה זרה, עדיין צריך לומר שיש איסור מדרבנן לקיים אנדרטה של אדם משום חשד עבודה זרה.

וכל זה לא כדעת הרמב"ן (ע"ז מג: ד"ה 'ואסיקנא') שלא חילק בין מדורי העליון ומדורי התחתון, ואזי האיסורים של קיום פרצופי מדורי העליון ומדורי התחתון הם פרטים בכללי הלכות עבודה זרה, ואין חשש נפרש של ציור דמות הקב"ה. וכן כתב הרשב"א (ע"ז מג: ד"ה 'שאני'). אבל, תלמידו הריטב"א (ע"ז מג: 'לא') סבר כהתוס' הנ"ל, שהאיסור להקים פרצופות בדמות מדורי העליון הוה משום איסור לעשות דוגמה להקב"ה. וכן, על הדרשה של 'לא תעשון אתי לא תעשון אותי', פירש הריטב"א, "כדרך שאמר הכתוב במשליו על האדם בצלם א-להים עשה אותו, ואף על פי שהוא משל חש הכתוב לעשייתו מפני כבוד של מעלה". ועוד, סבר הריטב"א "דעשיה אסורה אבל קיום מותר כל היכא דליכא חשדא". ודברים אלו מקילים יותר מדברי הרא"ש הנ"ל. לשיטתו, יש איסור מדרבנן לשהות פרצופי אדם משום חשדא, ולא חילק בין מקום שיש חשד עבודה זרה בבירור ובין מקום שלא שייך לחשוד על עובדי עבודה זרה. אבל, כתב הריטב"א ש"כבר הדבר ידוע שאין צורה זו נעבדת אפילו כשהיא כצורת יש"ו ימח שמו וזכרו כשהיא על הכלים וכדכתיבנא לעיל, ולא אמרו סמי עיניה דדין אלא לפי שכיוצא בו היה נעבד בזמן ההוא ומשום חשדא". וגם קרוב לימינו, לפי החכמת אדם (הל' עכו"ם סט:ו) ולנצי"ב בפירושו להשאלות (פ' יתרו נז:ג), מותר לקיים אנדרטה בדמות אדם בזמן הזה שמצינו הרבה אנדרטיות חילוניות וודאיי ליכא חשש עבודה זרה.

ד

לעומת כל זאת, הרמב"ם לא הבחין בין שני דינים אלו, ובמקום זאת, מניח את שניהם ביחד. אכן, בסהמ"צ (ל"ת ד') כתב על "שהזהירנו מעשות צורות מיני בעלי חיים מן העצים והאבנים והמתכות וזולתם ואף על פי שלא ייעשו להעבד. וזו הרחקה מעשות הצורות בכלל כדי שלא יחשוב בהם מה שיחשבו הסכלים שהם עובדי עבודה זרה שיחשבו כי לצורות כחות". לפי זה, נראה להרמב"ם שהאיסור של פרצופי אדם נכלל בכח של איסורי עבודה זרה, כגזרה— או בלשונו 'הרחקה'— מן התורה. ועיין עוד מה שהביא בדברי המכילתא (יתרו פ"י). ובכן, בהל' עכו"ם (ג:י) כתב הרמב"ם: "אסור לעשות צורות לנוי ואע"פ שאינה עבודת כוכבים שנאמר 'לא תעשון אתי'. כלומר צורות של כסף וזהב שאינם אלא לנוי כדי שלא יטעו בהן הטועים וידמו שהם לעבודת כוכבים". והוסיף הרמב"ם שהאיסור לעשות צורת אדם רק כ"הצורה בולטת כגון הציור והכיוור שבטרקלין וכיוצא בהן".

אבל אם הצורה מושקעת או על הלוחות או צורות שרוקמין באריג, "הרי אלו מותרות". ברם, בהלכה שאחר כך (ג:יא), פסק הרמב"ם שצורות דמות חמה ולבנה כוכבים מזלות ומלאכים אסורים לעשות, "אפילו על הלוח" או במושקעת. אכן, יש לשאל מדוע הרמב"ם מתיר צורת אדם, שבדרך כלל היא יותר חמורה, כשהצורה לא בולטת אבל החמיר על צורות חמה ולבנה שהן יותר קל, כנראה, מצורות אדם.

ויש להתייחס למה שהשיג הראב"ד, שלא נכון לחלק "בין צורת אדם לצורת המשמשין במרום", ולפיכך תמה: "ולא ידעתי למה ומאין לו". ועיין בכ"מ על אתר. ובכן, תירץ הר"ן הנ"ל ש"אולי סובר הרב דמלאכי השרת מפני שאינן בעלי גוף וכן חמה ולבנה כוכבים ומזלות מפני שאינן נראין בולטין ואף בגלגלים אינן בולטין אלא משוקעות בתוכו ליכא לאיפלוגי בהו בין בולט לשוקע אבל דמות אדם מפני שאיננו נראה אלא בולט לא מתסר אלא בכי האי גוונא אף על גב דמאתי מפקינן ליה אפילו הכי כיון דצורת אדם הנמצאת בולטת היא לא מיתסר אלא בבולט". וכמו כן כתב המהרי"ט (יו"ד ל"ה ד"ה יומה שנראה). לכן, יש לומר שהרמב"ם אינו מחלק בין פרצופות בדמות מדורי העליון ובין אלו בדמות מדורי התחתון, אלא כי דמות האדם

יותר מוכר, דמותו הוצרך להיות יותר מסוים—ואזי בולט ולא דבר אחר.

ה

על כל פנים, יש לומר שהרמב"ם הגדיר את שניהם—פרצופות בדמות מדורי העליון וגם בדמות מדורי התחתון, בכלל שם עבודה זרה, ולכן נמצאים שני הדינים בהלכות עבודת כוכבים. וצריך עיון איך סבר הרמב"ם בנושא השהיית הפרצופות. ועיין במה שכתב האור שמח (הל' עכו"ם ג:) שציין שהרמב"ם לא מדבר על השהיית פרצוף בדמות אדם. אזי, לדעתו "משמע דאיהו סבר דמן התורה אסור לקיים אף אם אחרים יעשו לו". לפי זה, סבר הרמב"ם כנגד רוב הראשונים הנ"ל שטענו שהאיסור לשהות מדרבנן.

אכן, אפשר לדקדק כל זה מדברי הרמב"ם. וכן כתוב בהל"י, שאסור לעשות צורת אדם, אפילו לנוי, "כדי שלא יטעו בהן הטועים וידמו שהם לעבודת כוכבים". פירש החתם סופר בתשובותיו (יו"ד קכ"ח) שכוונת הרמב"ם לא על חדשא דרבנן, אלא כוונתו "שאסור לעשותם משום מכשול שעתיד אדם להכשל בהם". אבל הרב שמואל העליר בתשובות שם משמואל חלק על דברי החתם סופר, וטען שהרמב"ם דרש טעמא דקרא ש"גם באחרים עשו לו אסור מדאורייתא משום חשדא". לפיכך, לא שייך לפקפק אם יש לצורת אדם חשד עבודה זרה בזמן הזה כי זה אינו דין דרבנן לדעתו. אלא, זהו דין מן התורה הנצחית ותמיד אסור, בלי להתייחס לתנאים הסטוריים. לכן, בעולם הישן ובעולם החדש, לפי הרמב"ם, יש להחמיר באנדרטאות בדמות אדם.